

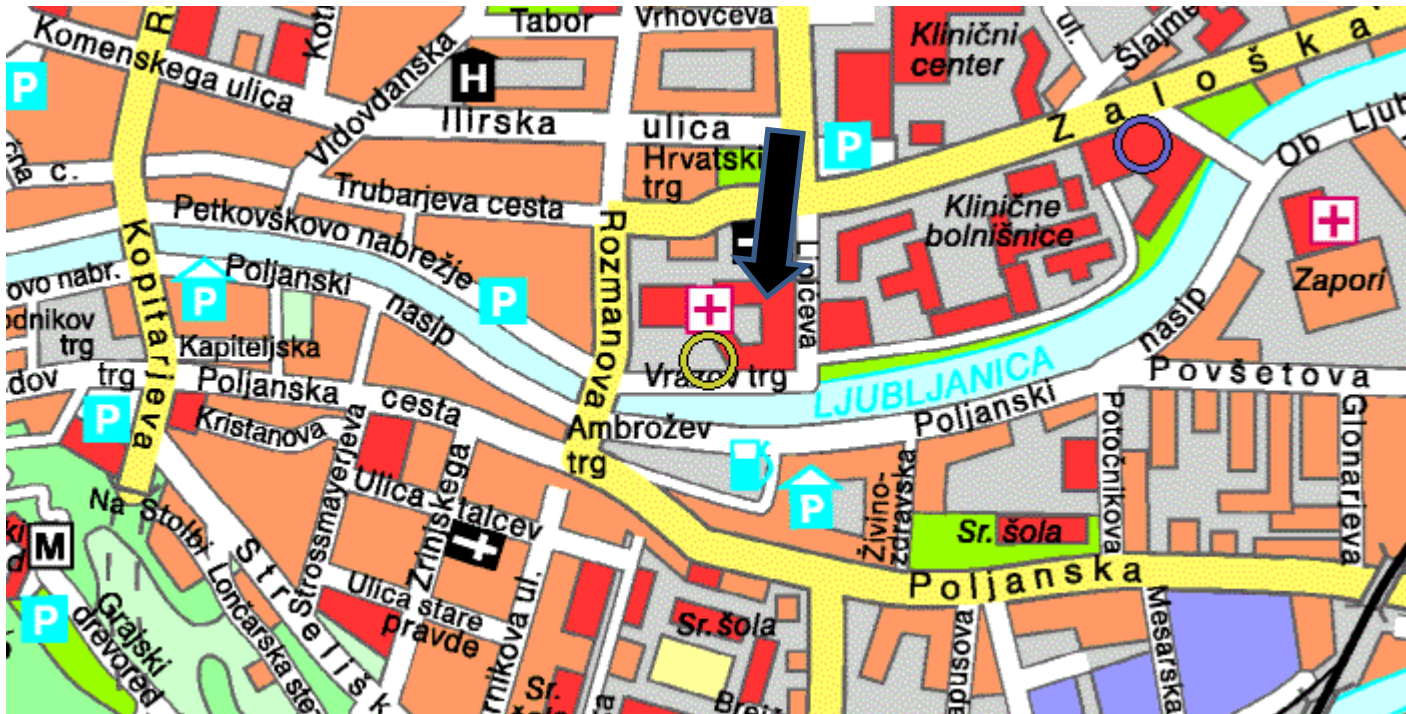
Temelji biokemije

Predmet prvega letnika študija biokemije

Doc. dr. Alja Videtič Paska

alja.videtic@mf.uni-lj.si

Medicinska fakulteta UL
Inštitut za biokemijo
Vrazov trg 2

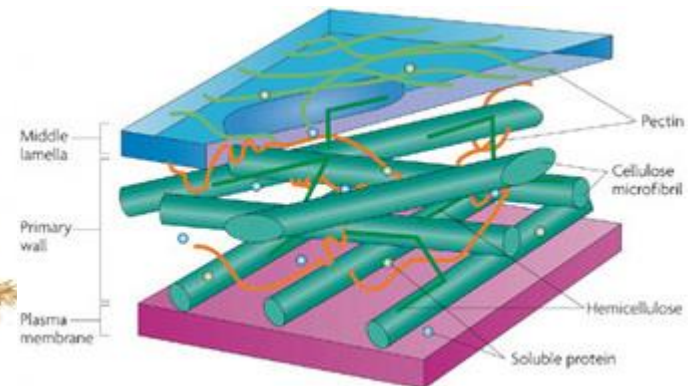

OGLJIKOVI HIDRATI

Velika predavalnica IJS, 27. 3. 2014

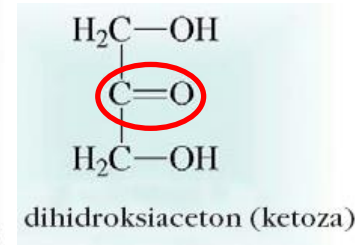
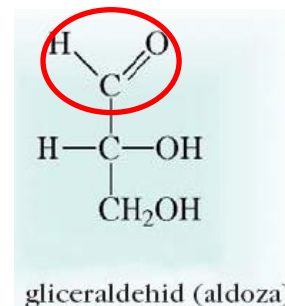
Ogljikovi hidrati - splošno

- So najbolj razširjene biomolekule.
- Vsebujejo C, H, O in nekateri tudi N, S, P.
- Poznamo **mono-**, **oligo-** in **polisaharide** ter **glikokonjugate**.
- Vloge ogljikovih hidratov:
  - Metabolično gorivo (glukoza, fruktoza).
  - Skladišča energije (škrob, glikogen).
  - Strukturna/zaščitna vloga (bakterijska in rastlinska celična stena, vezivno tkivo).
  - So del DNA in RNA in ribocimov.
  - Označevalci na površini celice skupaj s proteini in lipidi.

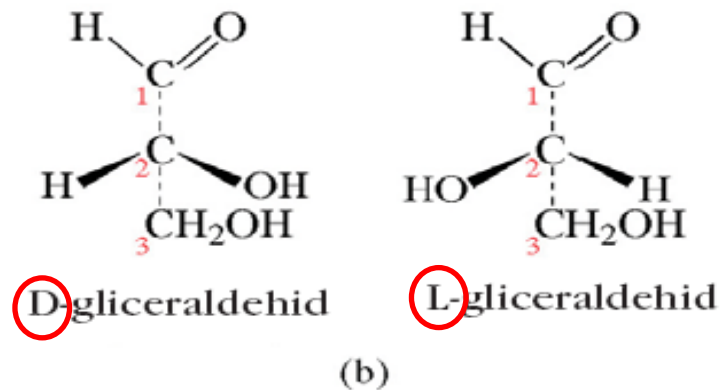
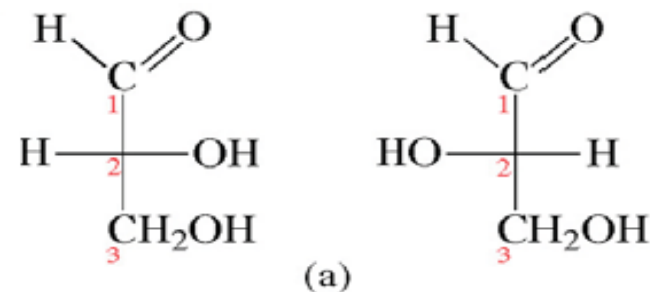
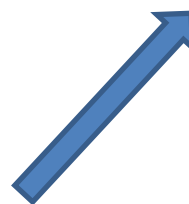
Monosaharidi – najenostavnejši ogljikovi hidrati

- Imajo: - ali **aldehidno** skupino → **aldoze**
  - ali **keto** skupino → **ketoze**
  - na ostalih C-atomih majo večinoma po eno –OH skupino

- Monosaharidi: $(\text{CH}_2\text{O})_n$; $n = 3 - 7$**
  - **trioze**, $n = 3$
  - **tetroze**, $n = 4$
  - **pentoze**, $n = 5$
  - **heksoze**, $n = 6$
  - **heptoze**, $n = 7$

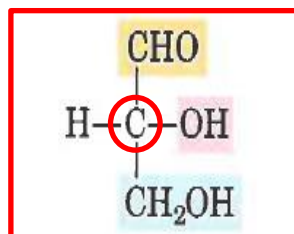
- Monosaharidi so optično aktivni. Stereokemijo ponazarjamo s **Fischerjevo projekcijsko formulo**.

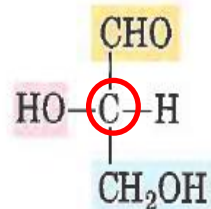
Monosaharidi

- **Kiralni center** = ko so na C-atom vezane 4 različne skupine.
- Stereoizomera ali **enantiomera** = se razlikujeta v konfiguraciji vseh kiralnih centrov. Sta zrcalni sliki drug drugega. Označujemo jih z **D** in **L**.

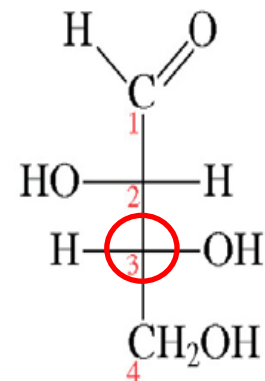
D-konfiguracija – imajo jo vsi v naravi prisotni monosaharidi.

D-gliceraldehid

L-gliceraldehid

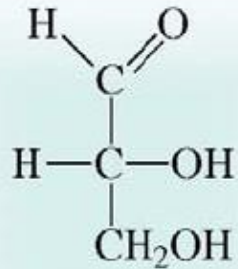

D-treosa

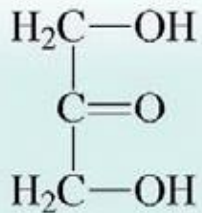
- **Konfiguracijo določimo glede na gliceraldehid**, ki v naravi obstaja v D konfiguraciji.
- Št. izomerov je **2^n** , n = št. kiralnih centrov.
- Oznaki D in L se nanašata na stereokemijsko razporeditev skupin **ob kiralnem ogljiku, ki je najbolj oddaljen od karbonilnega ogljikovega atoma.**

Monosaharidi

trioze; n = 3

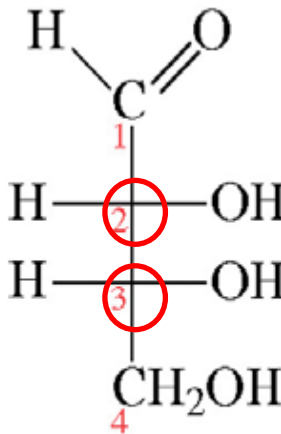

gliceraldehyd (aldoza)

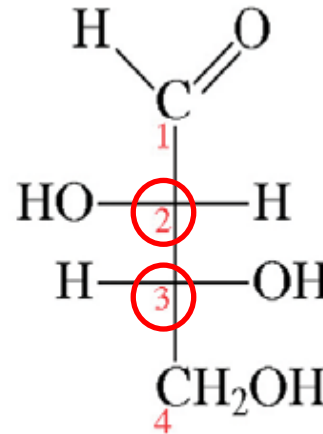

dihidroksiaceton (ketoza)

tetroze; n = 4

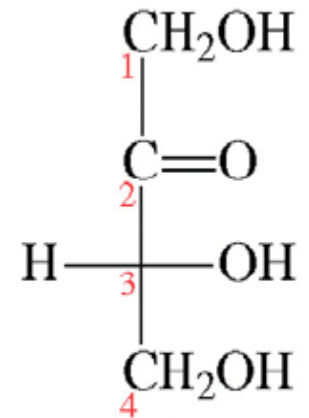

D-eritroza

D-treoza

aldozi

D-eritruloza

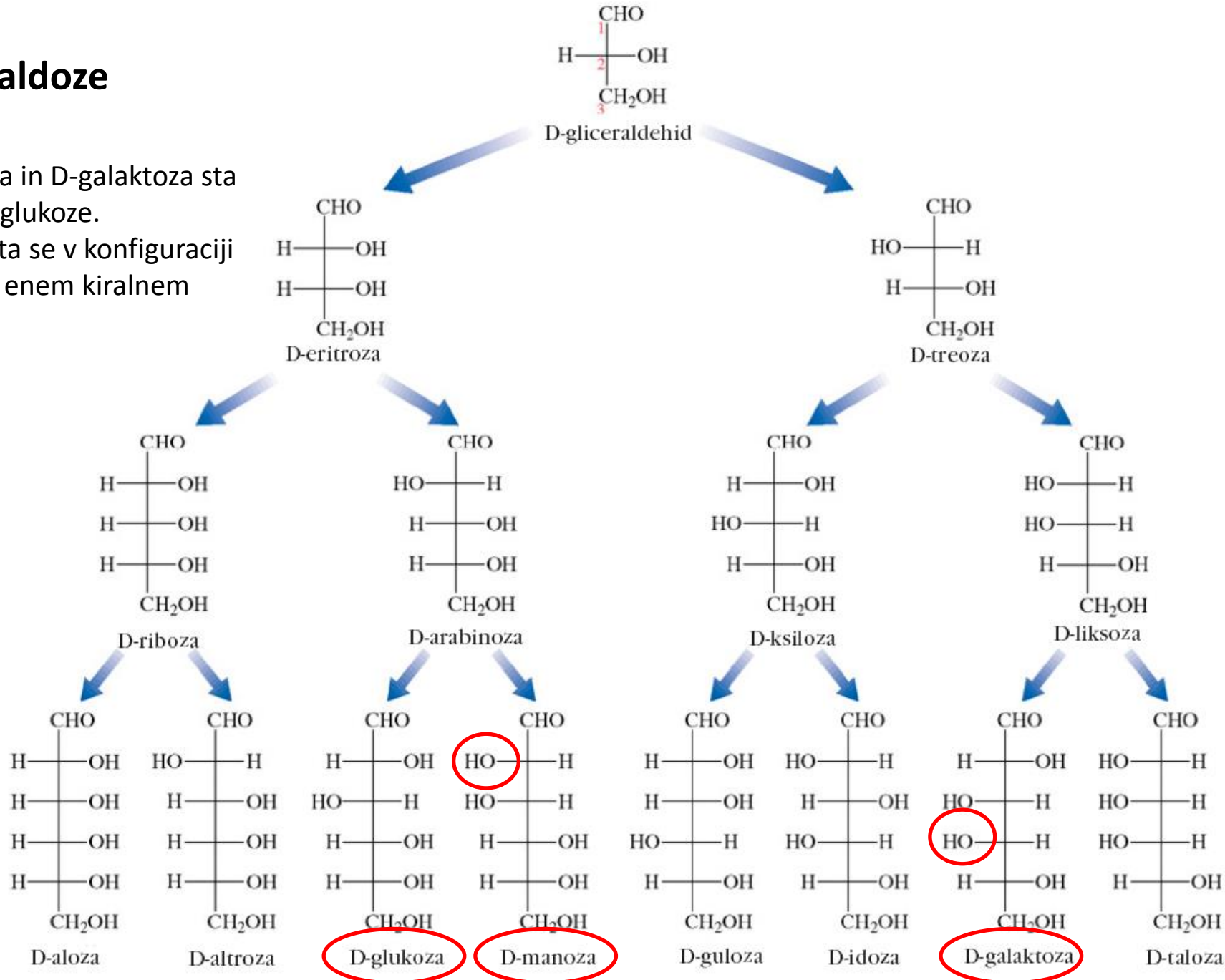
ketoza

Aldotetrozi na sliki imata dva kiralna centra. Sta **diastereoizomera**, saj imata različno razporeditev skupin na kiralnem ogljiku C2, enako pa na ogljiku C3.

D-aldoze

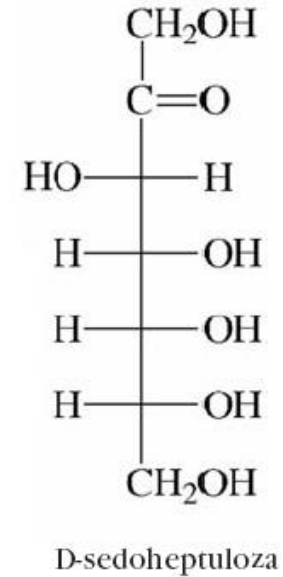
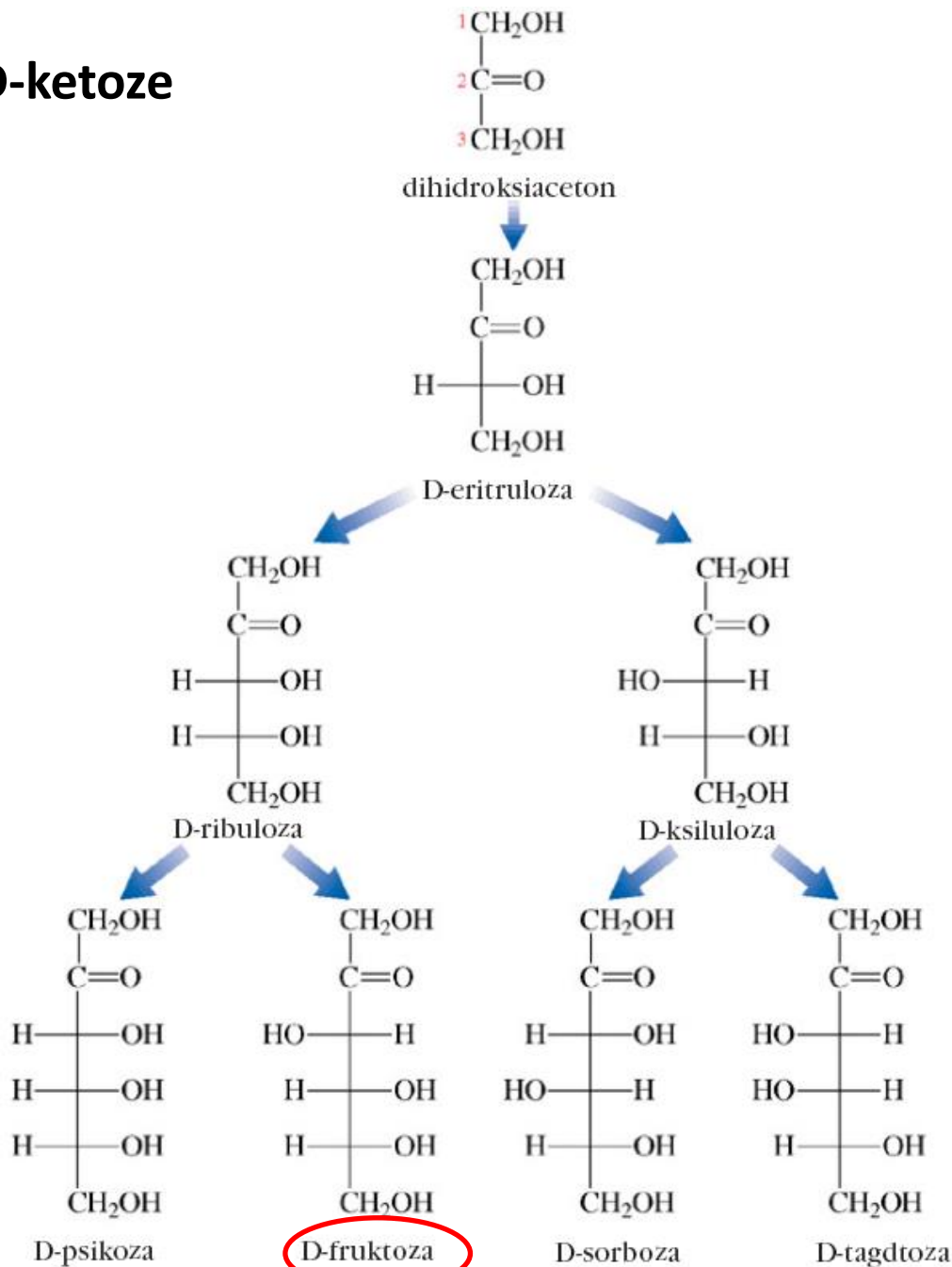
D-manoza in D-galaktoza sta **epimera** glukoze.

Razlikujeta se v konfiguraciji na točno enem kiralnem centru.

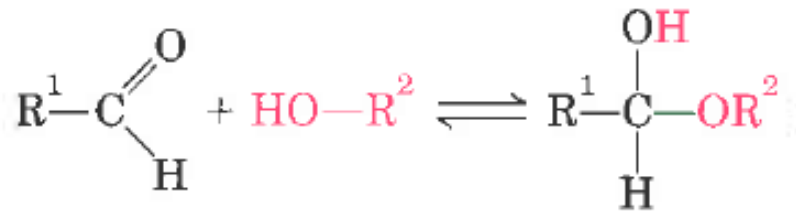
D-ketoze

Ciklične oblike monosaharidov

- Aldotetroze in vsi monosaharidi s 5 ali več C-atomi so v raztopinah večinoma v ciklični obliki, vendar so v ravnovežju z acikličnimi oblikami.

Iz aldoz nastanejo hemiacetali.

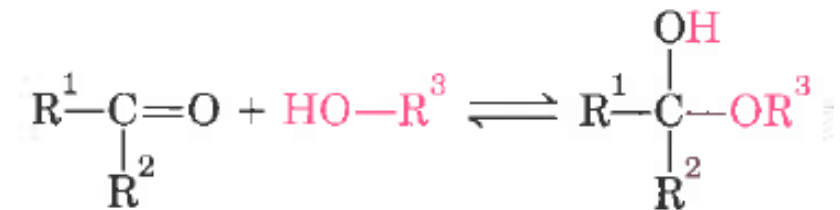

aldehid

alkohol

hemiacetal

Iz ketoz nastanejo hemiketali.

keton

alkohol

hemiketal

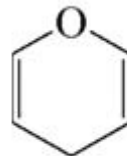
- Pri ciklizaciji nastanejo heterociklični petčlenski ali šestčlenski obroči furana ali pirana.

Sladkorje imenujemo **furanoze** ali **piranoze**.

furan

(b)

piran

(c)

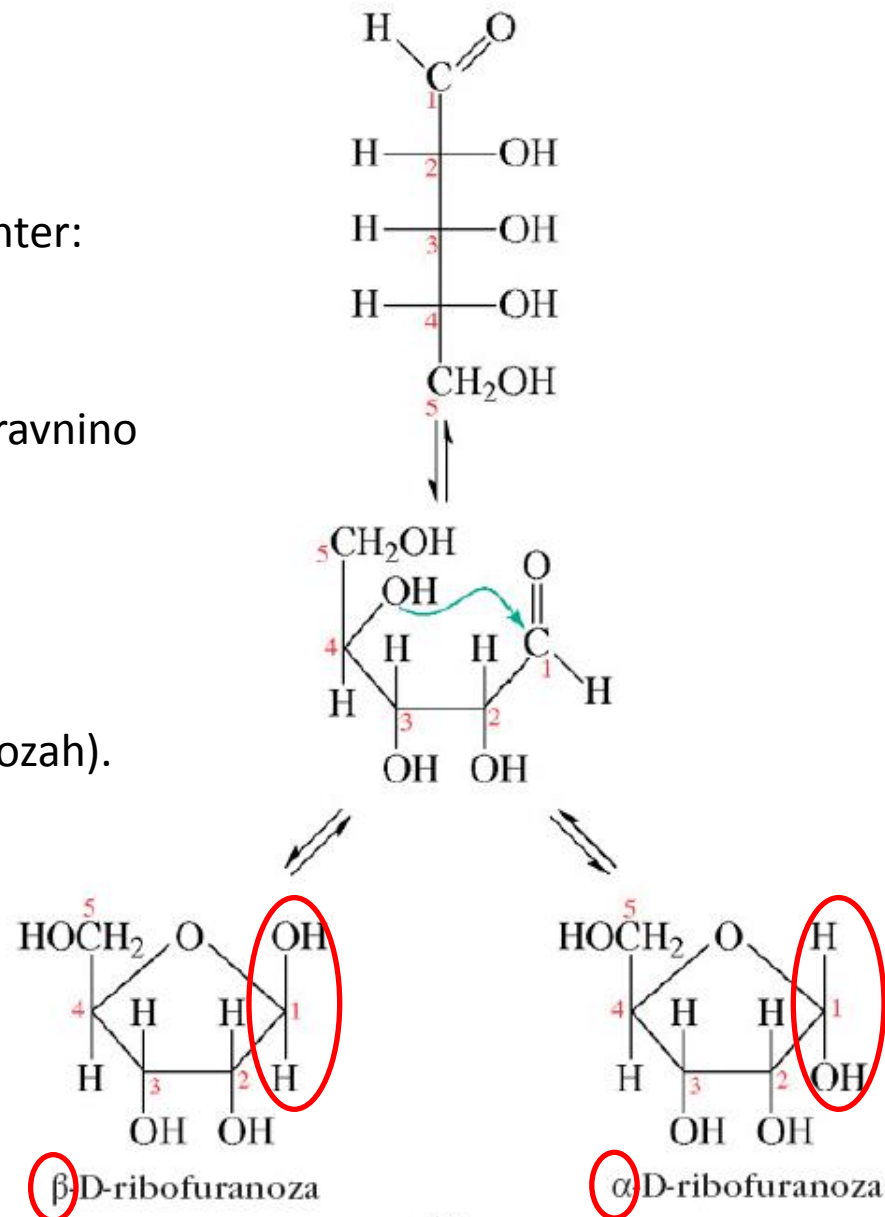
Ciklične oblike monosaharidov

- Ciklizacija D-riboze.

Karbonilni C-atom postane kiralni center:

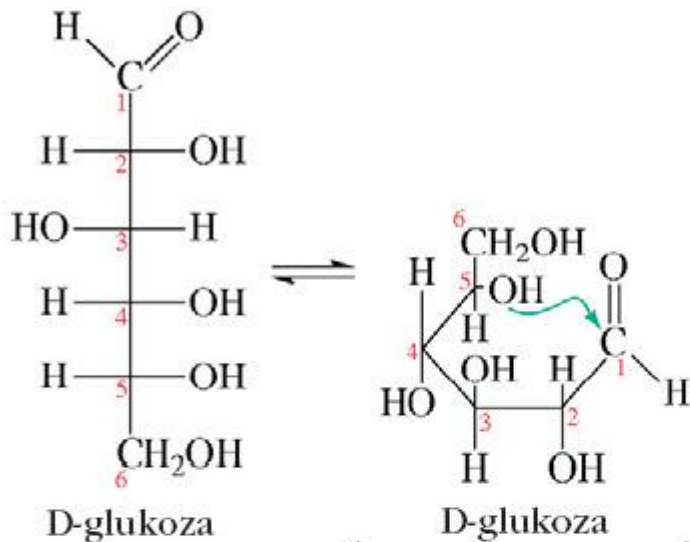
- **α -konfiguracija:** –OH na C1 pod ravnino obroča.
- **β -konfiguracija:** –OH na C1 nad ravnino obroča.

α - in β -obliki sta **anomera** – ločita se po porazdelitvi skupin ob **anomernem ogljiku** (atom C1 pri aldozah).

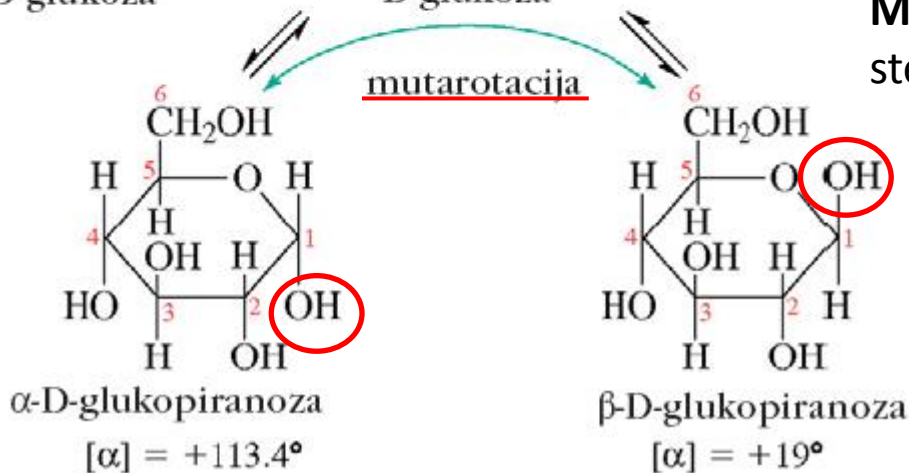
(a) Hawortova projekcija

Ciklične oblike monosaharidov

Karbonilni C-atom (v D-sladkorjih) postane kiralni center:

- **α -konfiguracija:** –OH na C1 pod ravnino obroča.
- **β -konfiguracija:** –OH na C1 nad ravnino obroča.

Mutarotacija = proces pretvarjanja stereoizomerov iz α v β in obratno.

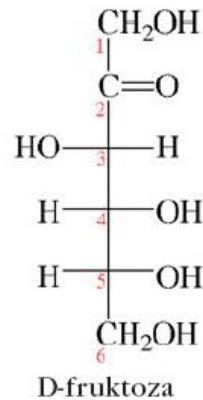
Ravnotežna sestava mešanice v raztopini:

33 % α -D-glukopiranoze

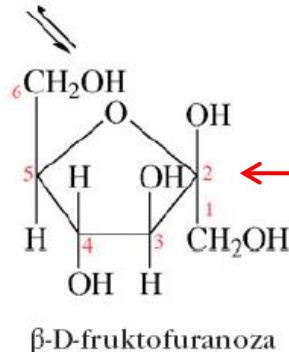
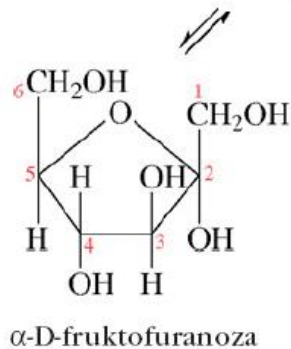
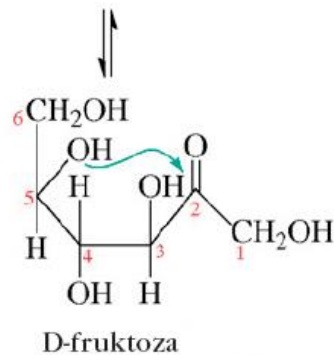
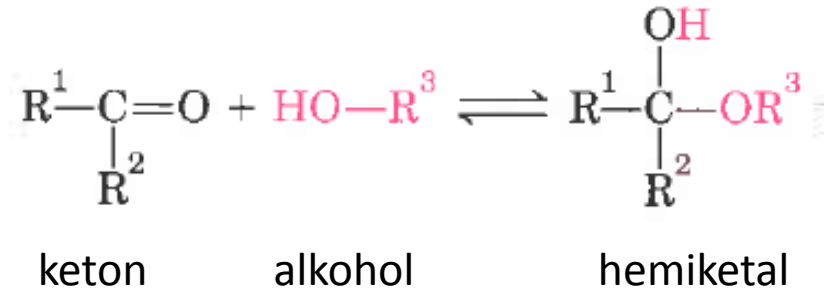
66 % β -D-glukopiranoze

1 % D-glukoze

Ciklične oblike monosaharidov - ketoze

Nastanek obroča:

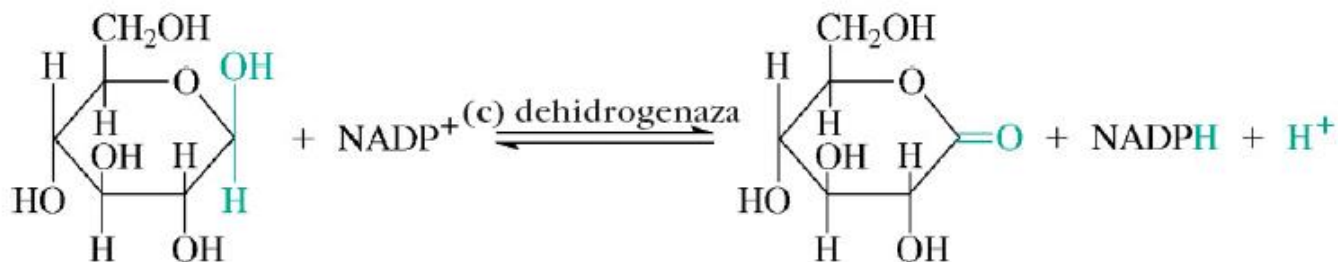
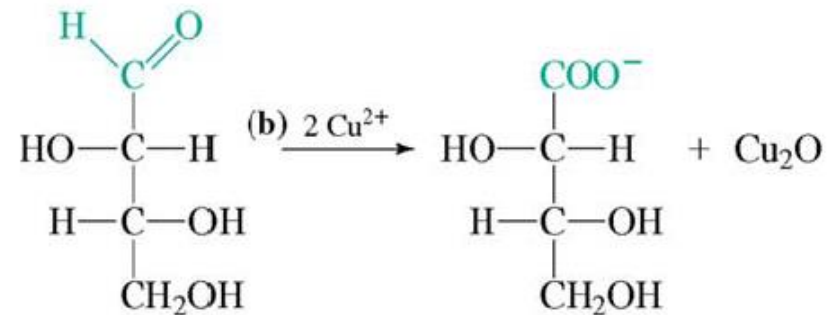
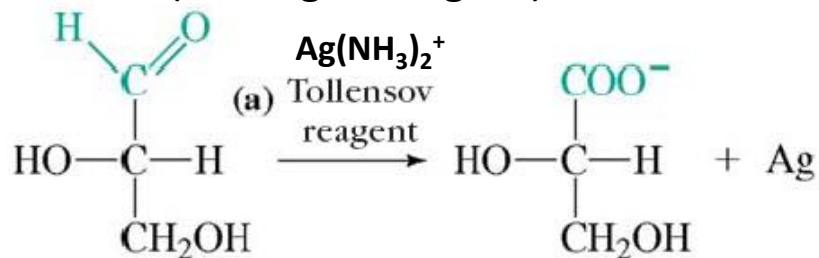
anomerni C-atom pri ketozah je C2

Reakcije monosaharidov

- Zaradi različnih vrst funkcionalnih skupin lahko ogljikovi hidrati vstopajo v različne kemijske reakcije.
- Biološko pomembne reakcije / Reakcije za identifikacijo in analizo ogljikovih hidratov:
  - Oksidoredukcijske reakcije
  - Esterifikacija
  - Aminosladorji
  - Nastanek glikozidov

Oksidoredukcijske reakcije

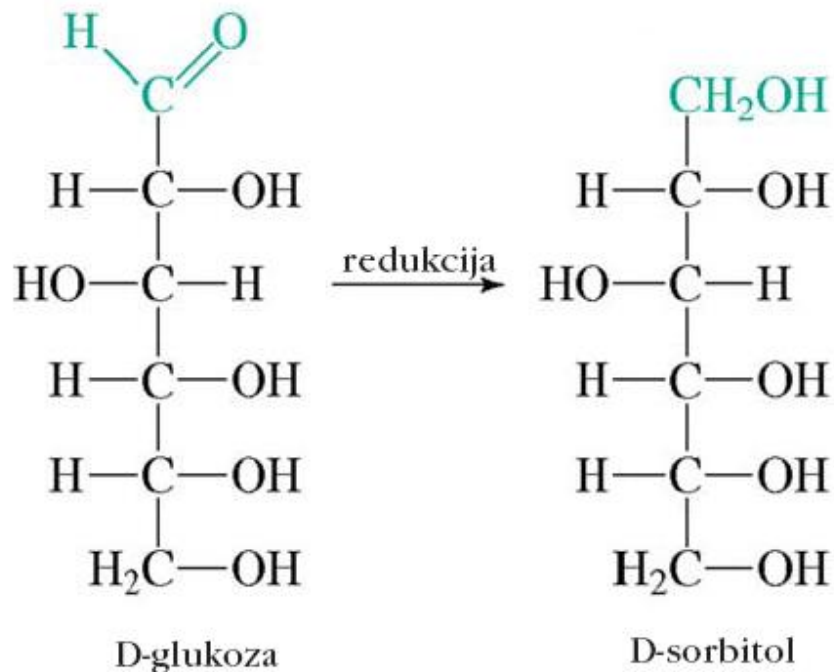
- So del **metabolične razgradnje** do CO_2 in H_2O .
- Za oksidacijo najbolj občutljiva aldehydna skupina (aldehyd $\rightarrow$ karboksilna kislina).
- Prosta aldehydna skupina je reducent $\rightarrow$ **reducirajoči sladkor** (potreben prehod v aciklično obliko).
- Reagenti za identifikacijo reducirajočih sladkorjev: Tollensov reagent in Cu^{2+} ioni (Fehlingov reagent).

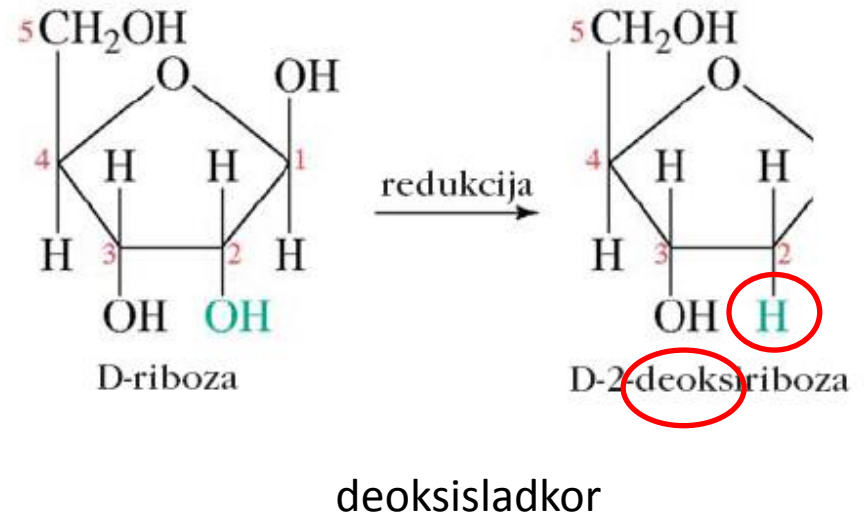
Lakton = ciklični ester

Oksidoredukcijske reakcije

Redukcijske reakcije ogljikovih hidratov:

(a)

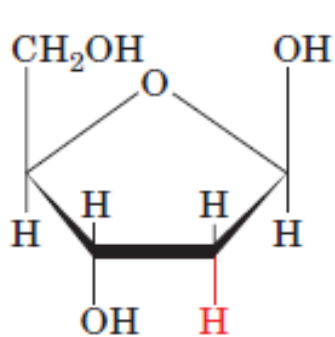

(b)

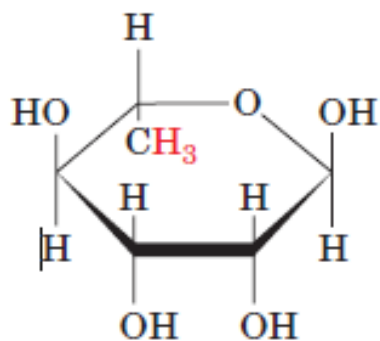
- Encimi (**dehidrogenaze**), ki v celici katalizirajo redukcijo ogljikovih hidratov, potrebujejo koencim NADP ali NADPH.

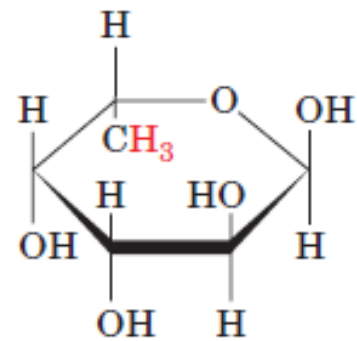
- -OH skupina je pri deoksisladkorjih zamenjana z -H.

β -D-2-Deoxyribose

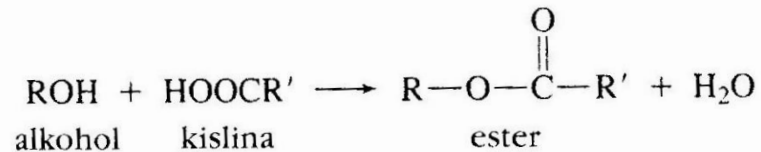
**α -L-Rhamnose
(6-deoxy-L-mannose)**

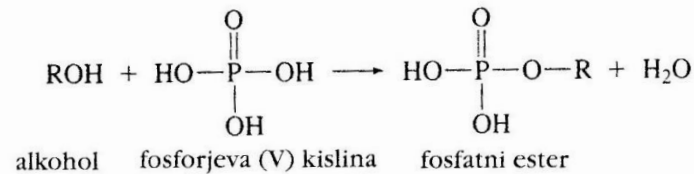
**α -L-Fucose
(6-deoxy-L-galactose)**

Esterifikacija

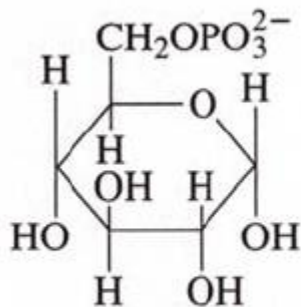
- Alkohol + kislina $\rightarrow$ ester + H_2O

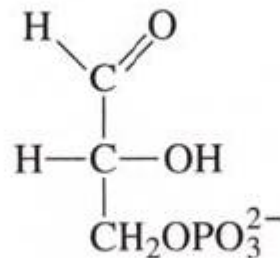
- Fosfatni estri med $-OH$ ogljikovih hidratov in fosforjevo (V) kislino

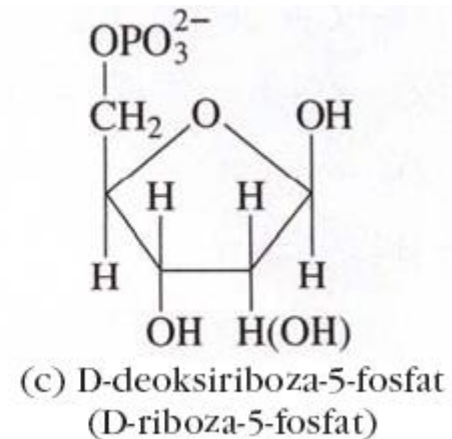
- Biološko pomembni fosfatni estri nastanejo s prenosom **fosforilne skupine iz ATP** s pomočjo **kinaz**:

(a) D-glukoza-6-fosfat

(b) D-gliceraldehid-3-fosfat

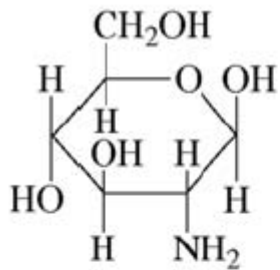
(c) D-deoksiriboza-5-fosfat
(D-riboza-5-fosfat)

glikoliza

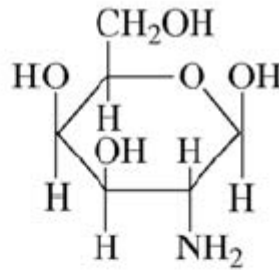
DNA/RNA

Aminosladkorji

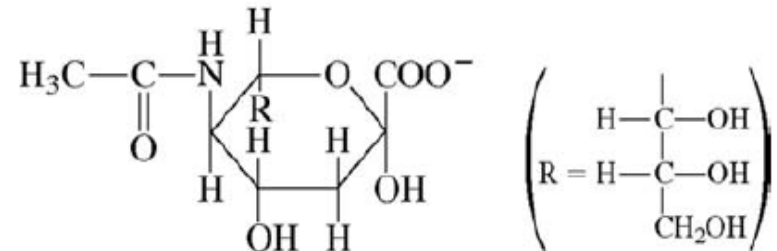
- Nastanejo z zamenjavo hidroksilne skupine z **aminsko skupino**

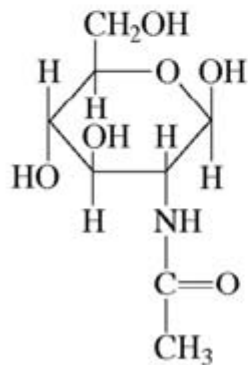
β -D-2-aminoglukoza
(glukozamin)

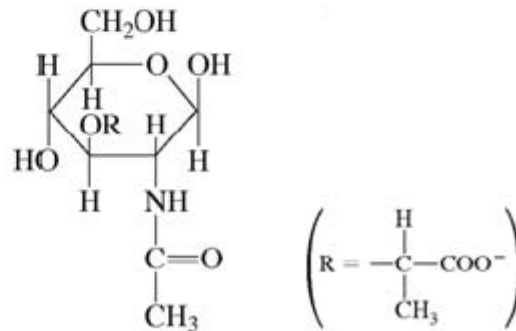
β -D-2-aminogalaktoza
(galaktozamin)

sialna kislina
(*N*-acetilnevraminat)

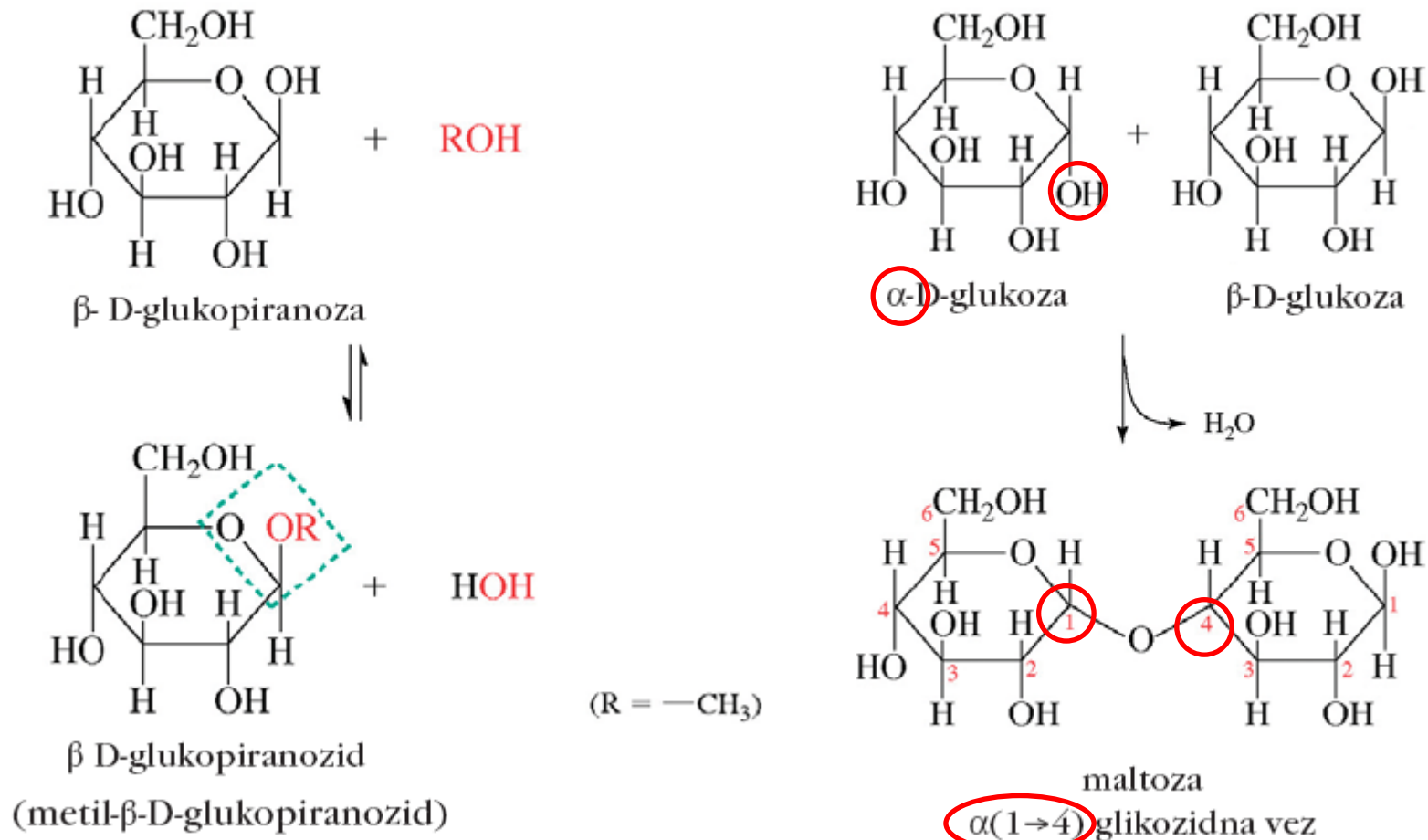
N-acetilglukozamin

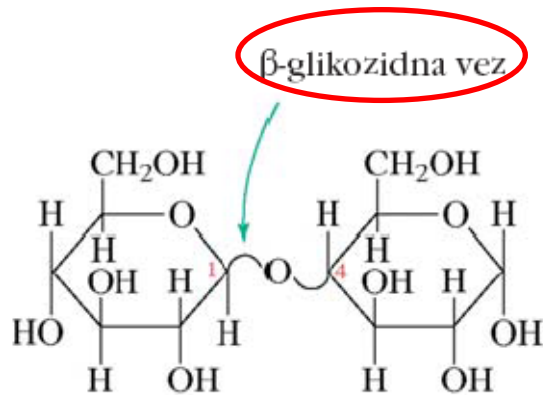
N-acetilmuraminska kislina

Nastanek glikozidov

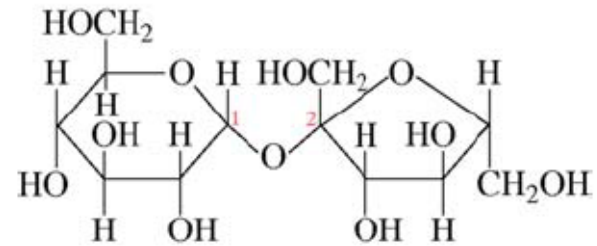
- **Glikozid** = produkt reakcije med dvema hidroksilnima skupinama sladkorjev, pri čemer nastane **glikozidna vez**. Ena izmed molekul sladkorja je povezana preko hidroksilne skupine na anomernem C-atomu.
- Z **O-glikozidno** vezjo se monosaharidi povezujejo v **disaharide**, **oligosaharide** in **polisaharide**.

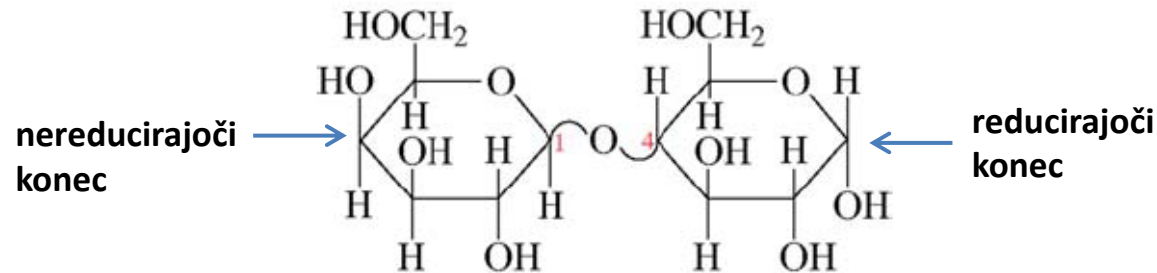
Maltoza se ne more izomerizirati v celobiozo in obratno, ker potem, ko se anomerni C-atom poveže v glikozidno vez, na njem ne more več poteči mutarotacija.

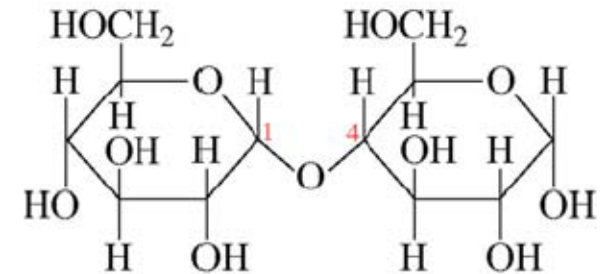
celobioza
(glukozil- β (1 $\rightarrow$ 4)-glukoza)

saharoza
(glukozil- α,β (1 $\rightarrow$ 2)-fruktoza)

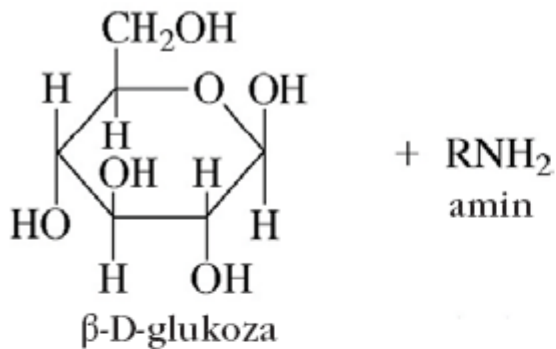

laktoza
(galaktozil- β (1 $\rightarrow$ 4)-glukoza)

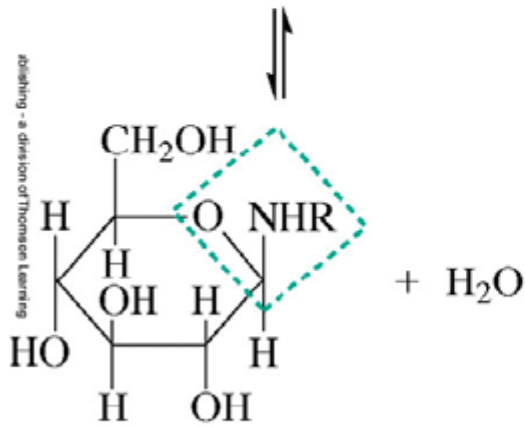

maltoza
(glukozil- α (1 $\rightarrow$ 4)-glukoza)

- **N-glikozidna vez** nastane, ko se anomerni C-atom sladkorja poveže z N-atomom v aminih in iminih.
- Nastanek nukleotidov, npr. ATP

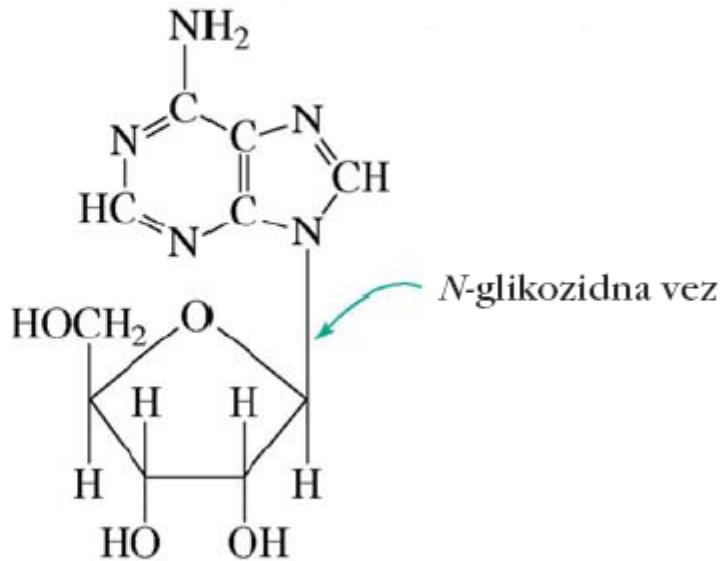
+ RNH₂
amin

© 2013 Pearson Education, Inc. Publishing as a division of Thomson Learning

+ H₂O

(a)

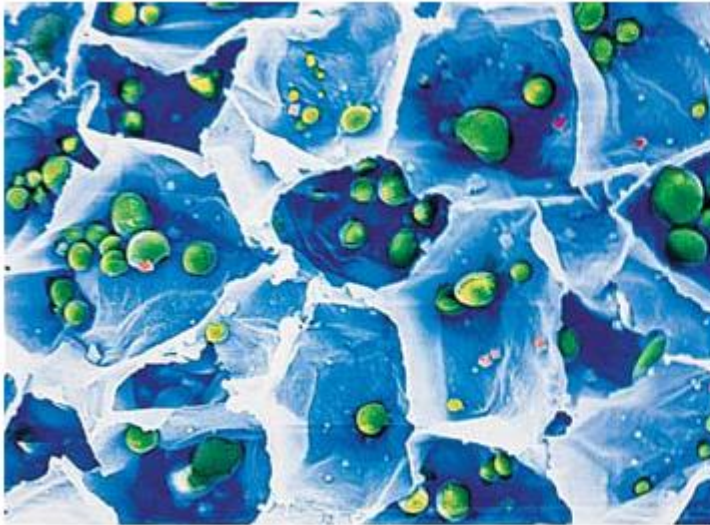
(b)

Polisaharidi

- So z O-glikozidno vezjo povezani monosaharidi in njihovi derivati.
- Velikost polisaharidov ni natančno določena.
- **Opis strukture polisaharida:**
  - Vrsta monomernih enot
  - Zaporedje monomernih enot (če je prisotna več kot ena vrsta)
  - Tip glikozidne vezi, ki povezuje enote
  - Približna dolžina verige
  - Stopnja razvejanosti
- **Sestava:**
  - **homopolisaharidi**
  - **heteropolisaharidi**
- **Vloga:**
  - **rezervni** polisaharidi
  - **strukturni** polisaharidi
  - **strukturni peptidoglikani**

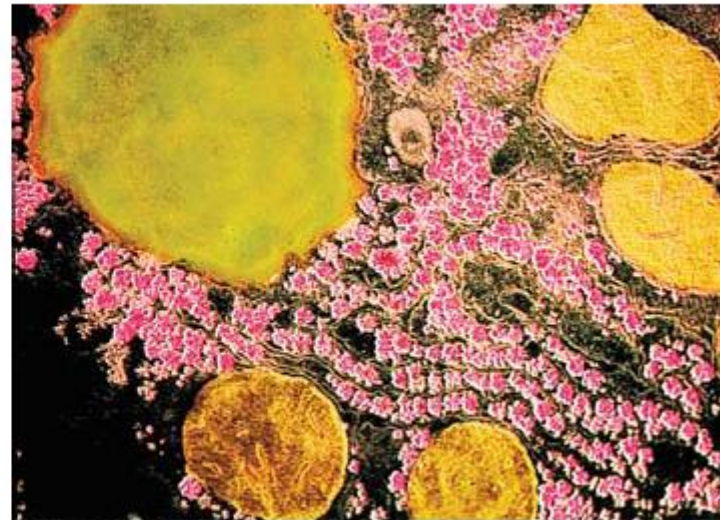
Rezervni polisaharidi

- V obliki **granul** v
  - jetrih in mišicah živalske celice: **glikogen**
  - kloroplastih rastlinske celice: **škrob**
- Oba polisaharida imata veliko hidroksilnih skupin, zato s H-vezmi vežeta veliko vode (1 g glikogena je **hidratiziran** z 2 g H₂O).

(a)

Granule škroba v kloroplastih

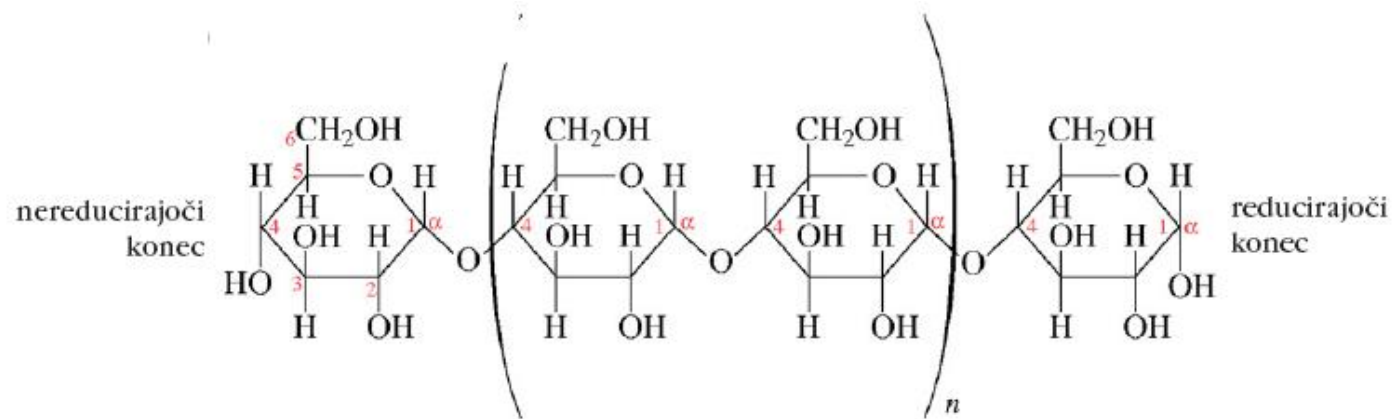
(b)

Granule glikogena v jetrnih celicah

Rezervni polisaharidi - škrob

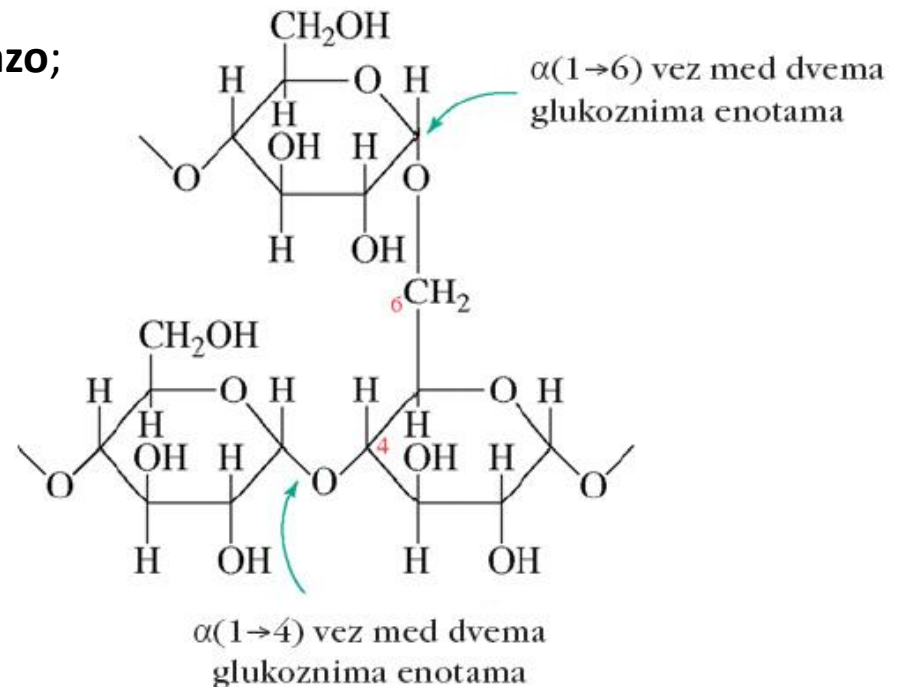
- Mešanica dveh vrst polimerov glukoze: **amiloze** in **amilopektina**.
- **Amiloza** je **linearna, nerazvejana** veriga **D-glukoz** z **$\alpha(1\rightarrow4)$** O-glikozidnimi vezmi.

- Na C4-koncu je prosta $-OH$ skupina – **nereducirajoči konec**.
- Na C1-koncu je prosta anomerna $-OH$ skupina – **reducirajoči konec**.
- $M =$ nekaj 1000 do 500 000 Da.

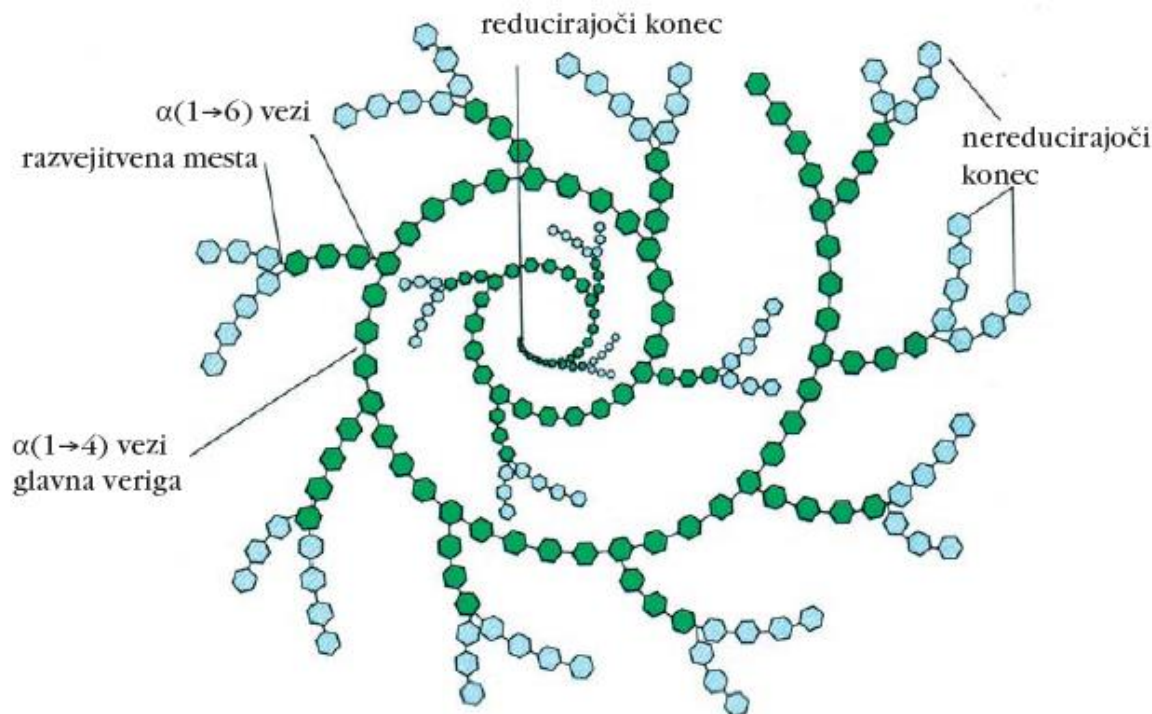
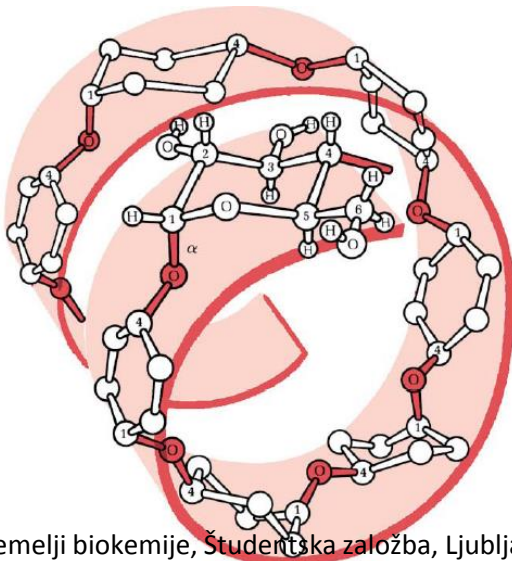
Rezervni polisaharidi - škrob

- **Amilopektin** ima dve strukturi lastnosti:
  - Glavna veriga iz glukoznih enot z $\alpha(1\rightarrow4)$
  - Stranske verige povezane z $\alpha(1\rightarrow6)$; razvejitev vsakih ~ 25 enot
- Mnogo nereducirajočih koncev
- $M = \sim 1\,000\,000$ Da
- Razgradnja se prične že v ustih z **α -amilazo**; nastanejo disaharid maltoza in različni oligosaharidi.

Rezervni polisaharidi - glikogen

- **Glikogen** je po strukturi podoben amilopektinu, razlikuje se v tem, da ima večjo molekulsko maso (več milijonov) in **več razvejitvenih mest**: približno vsakih 10 enot.
- Glikogena je ~10 % vlažne teže jetr in ~1 % mišic.
- Razgradnjo glikogena katalizira **glikogen-fosforilaza**.
- Struktura **vijačnice** zaradi gibljivosti $\alpha(1\rightarrow4)$ vezi; ~6 ostankov na zavoju.
- Vijačna struktura prisotna tudi pri amilozi in amilopektinu.

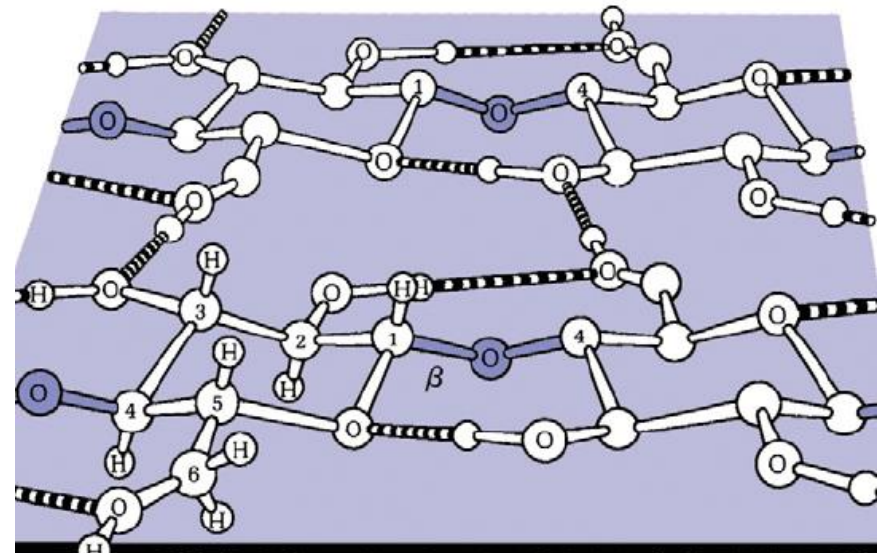
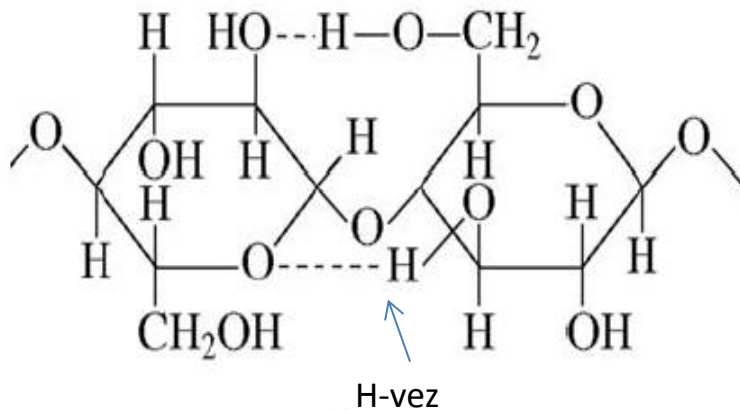

Strukturni polisaharidi

- Deloma se sintetizirajo znotraj celic, dokončno se sestavijo zunaj celice.
- So prisotni na zunanji strani celic:
  - Pri rastlinah kot trdna zaščitna celična stena: **celuloza**
  - Pri živalih - členonožcih kot zaščitni oklep: **hitin**
  - Pri živalih kot želatinozna mazava zaščitna prevleka: **mukopolisaharidi** ali **glikozaminoglikani**

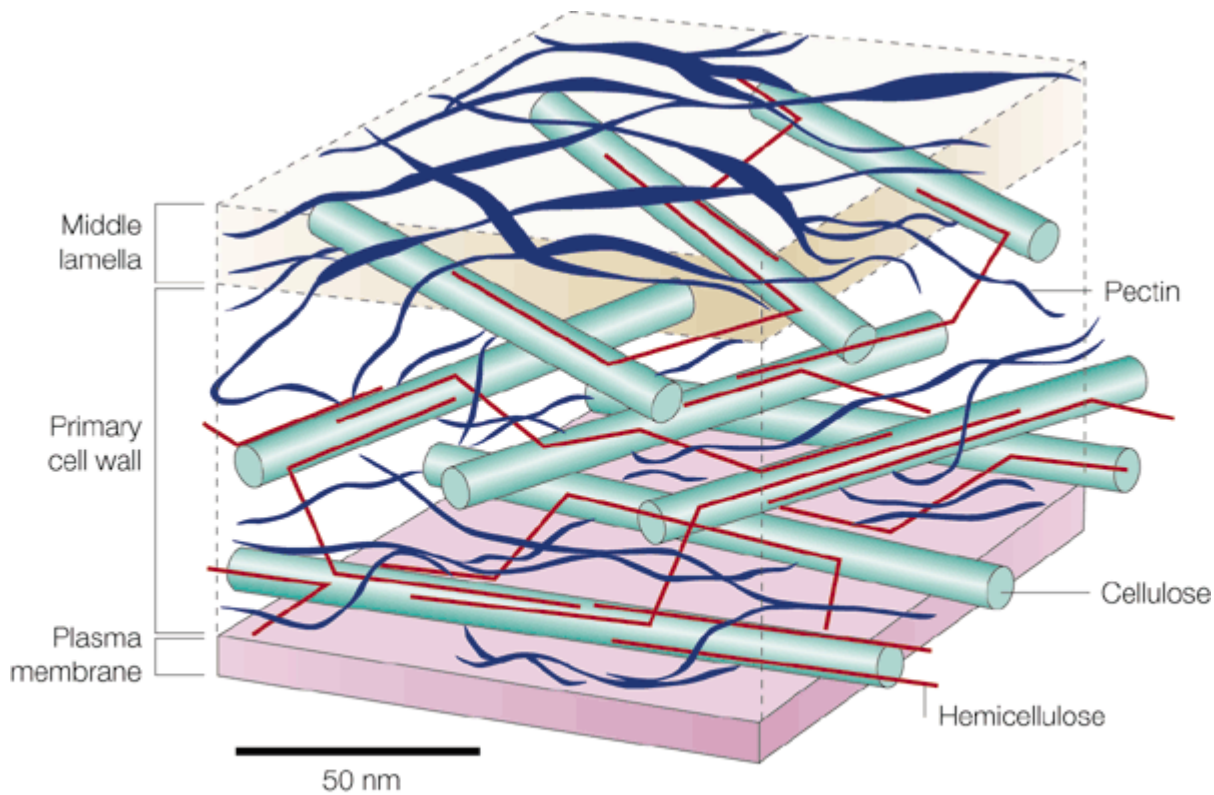
Strukturni polisaharidi

- **Celuloza:** glukozni homopolimer
- Nerazvejan, vez $\beta(1\rightarrow4)$ omogoča nastanek zelo dolgih in ravnih verig.
- Raztegnjene verige se lahko povežejo v snope vzporednih verig – **vlakna**, ta pa se sestavijo v močne in toge **mreže** – osnovo ogrodja celične stene.
- **Stabilizacija:** intra- in intermolekulske H-vezi.
- Živali celuloze ne prebavljajo, saj nimajo encimov za hidrolizo vezi $\beta(1\rightarrow4)$. Služijo pa kot vlaknine ali balastne snovi, ki pomagajo pri razgradnji in absorpciji drugih hranil.
- Razgrajujejo jo nekatere gljive in bakterije, ki imajo **celulaze**.

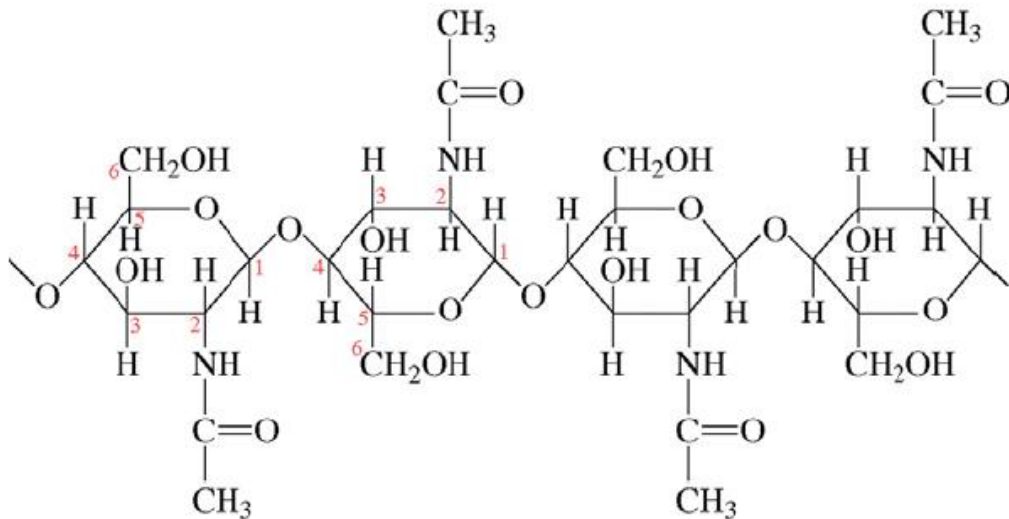
Strukturni polisaharidi

- **Pektin:** komponenta celične stene
  - Polimer D-galakturonske kisline

Strukturni polisaharidi

- **Hitin:** nerazvejan homopolisaharid **N-acetilglukozamina** povezanega z $\beta(1\rightarrow4)$.
- Stabilizacija: intra- in intermolekulske H-vezi.

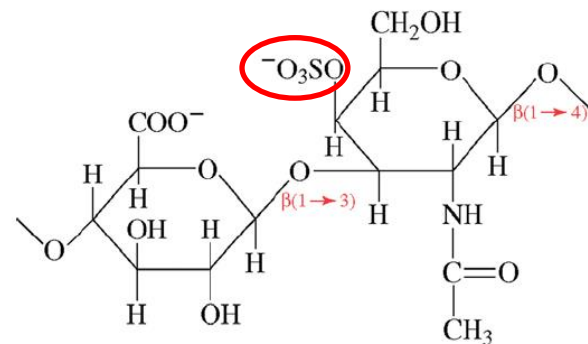
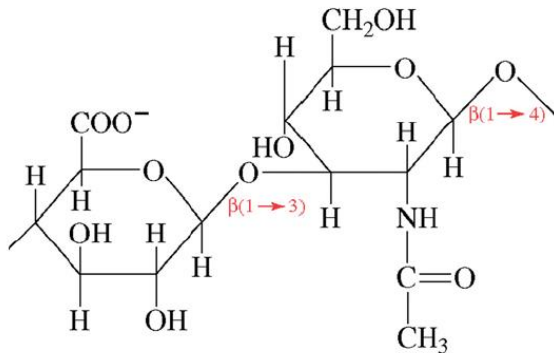
http://bioweb.uwlax.edu/bio203/2010/woods_brit/interactions.htm

http://planet.uwc.ac.za/nisl/biodiversity/loae/page_62.htm

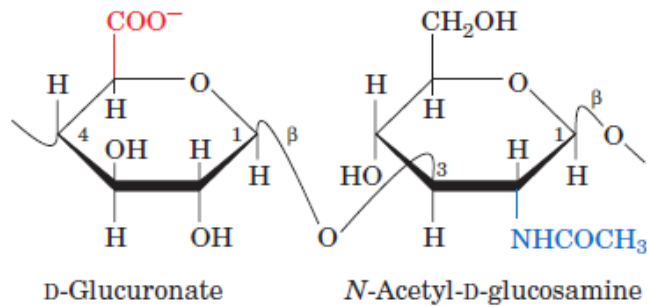
Strukturni polisaharidi

- **Mukopolisaharidi ali glikozaminoglikani:** so del vezivnega tkiva, hrustanca in kit, zunajceličnega matriksa.
- So nerazvejani, sestavljeni iz menjajočih se ostankov uronske kisline in heksozaaminov.
  - **Hilauronska kislina:** N-acetilglukozamin in D-glukuronska kislina
  - **Hondroitin sulfat:** N-acetilgalaktozamin sulfat in D-glukuronska kislina

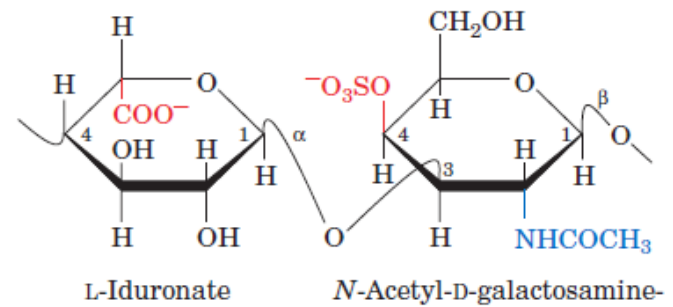

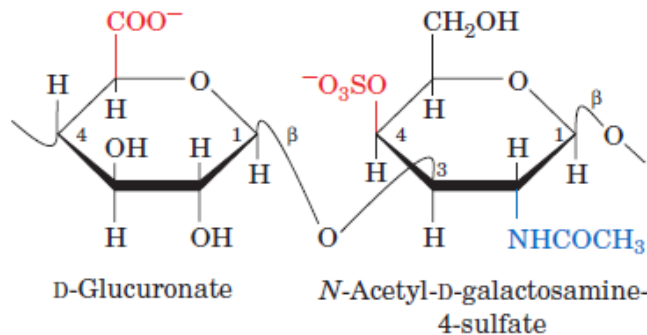
Glikozaminoglikani

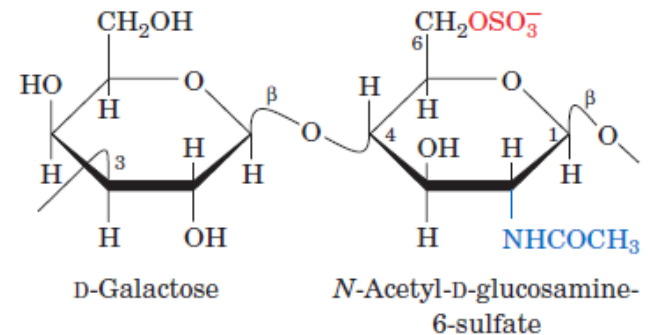
Hyaluronate

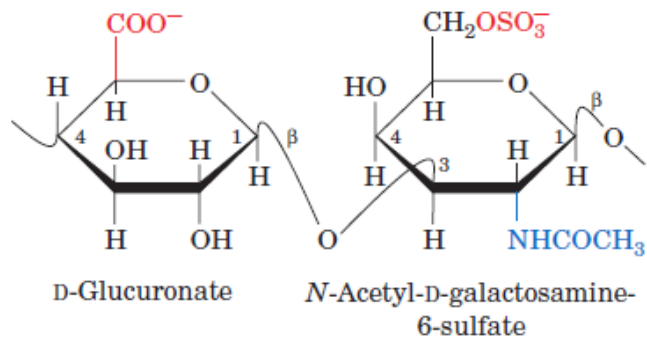
Dermatan sulfate

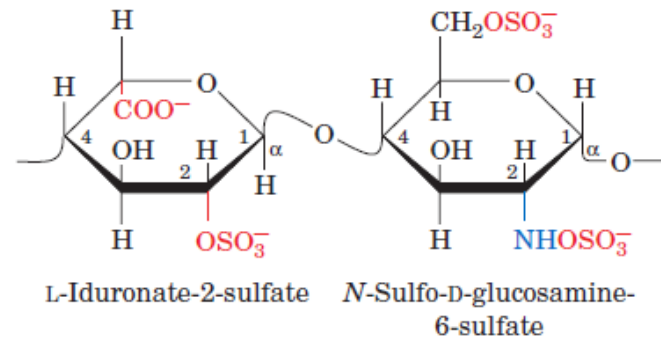
Chondroitin-4-sulfate

Keratan sulfate

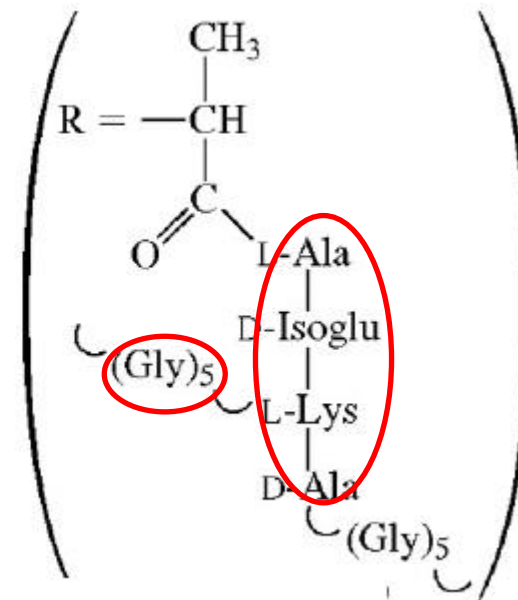
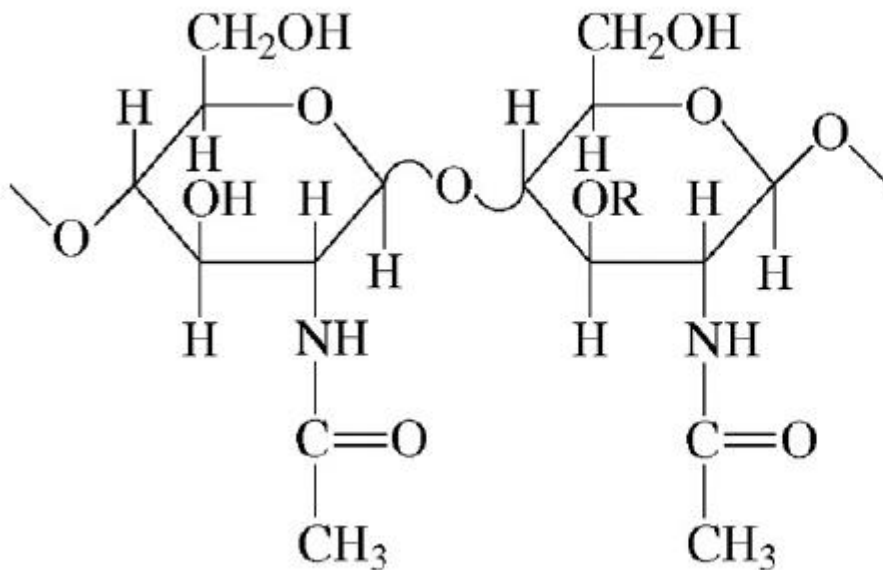
Chondroitin-6-sulfate

Heparin

Strukturni peptidoglikani

- Celična stena bakterij iz nerazvejanega heteropolimera **N-acetilglukozamina** in **N-acetilmuraminske kisline**, vez $\beta(1\rightarrow4)$; iztegnjene verige.
- Verige so med seboj povezane s **kratkimi peptidi** (D-aminokislina), ki imajo različne sestave.
- **Lizocim** hidrolizira vez $\beta(1\rightarrow4)$.
- Sestava celične stene *Staphylococcus aureus*:

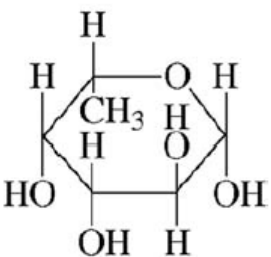

ime	tip ^a	komponente in vezi	biološka vloga
škrob			
amiloza	homo	glukoza, $\alpha(1\rightarrow4)$	rezervna snov (rastline)
amilopektin	homo	glukoza, $\alpha(1\rightarrow4)$ z $\alpha(1\rightarrow6)$ razvejitvami	rezervna snov (rastline)
glikogen	homo	glukoza, $\alpha(1\rightarrow4)$ z $\alpha(1\rightarrow6)$ razvejitvami	rezervna snov (živali)
dekstran	homo	glukoza, $\alpha(1\rightarrow6)$ z $\alpha(1\rightarrow2)$, $\alpha(1\rightarrow3)$ in $\alpha(1\rightarrow4)$ razvejitvami	rezervna snov (kvasovke in bakterije)
inulin	homo	fruktoza, $\beta(2\rightarrow1)$	rezervna snov (rastline)
celuloza	homo	glukoza, $\beta(1\rightarrow4)$	oporna snov v rastlinah
pektin	homo	galakturonska kislina	strukturno ogrodje v rastlinah
hitin	homo	N-acetilglukozamin, $\beta(1\rightarrow4)$	oporna snov v oklepu
hialuronska kislina	hetero	N-acetilglukozamin; glukuronska kislina, $\beta(1\rightarrow4)$; $\beta(1\rightarrow3)$	mazivo v sinovialni tekočini, ekstracelularni matriks
hondroitinsulfat	hetero	N-acetilgalaktozamin sulfat; glukuronska kislina; $\beta(1\rightarrow3)$ in $\beta(1\rightarrow4)$	
peptidoglikan	hetero, z zamreženjem s peptidi	N-acetilglukozamin; N-acetilmuraminska kislina, $\beta(1\rightarrow4)$	oporna snov v bakterijski celični steni

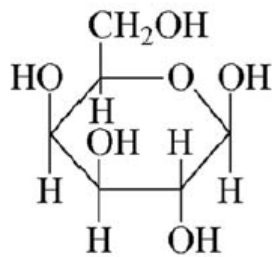
^ahomopolimer ali heteropolimer

Glikokonjugati: glikoproteini

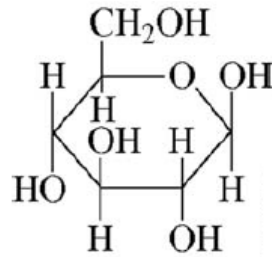
- So proteini, ki imajo kovalentno vezan ogljikov hidrat.
- Vsebujejo od 1 do 30 % ogljikovih hidratov, lahko pa tudi do 60 %.
- Razvejani oligosharidi so navadno krajši od 15 enot.
- Ogljikove hidrate sestavljajo predvsem: **manoza, galaktoza, fukoza, N-acetilgalaktozamin, N-acetilglukozamin, sialna kislina in glukoza.**

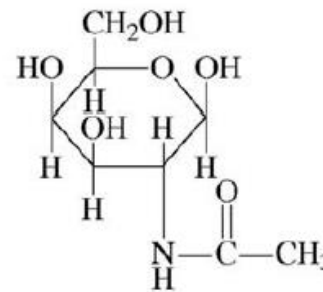
β -L-fukoza

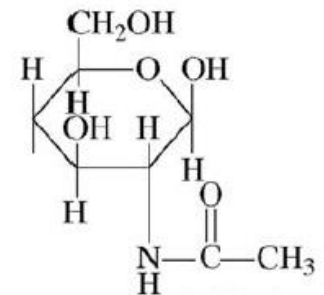
β -D-galaktoza

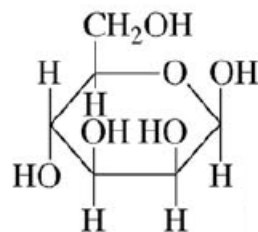
β -D-glukoza

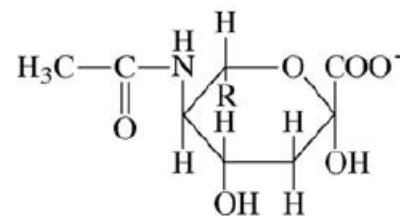
β -D-N-acetilgalaktozamin

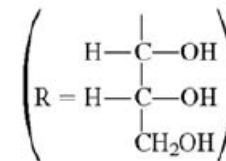
β -D-N-acetilglukozamin

β -D-manoza

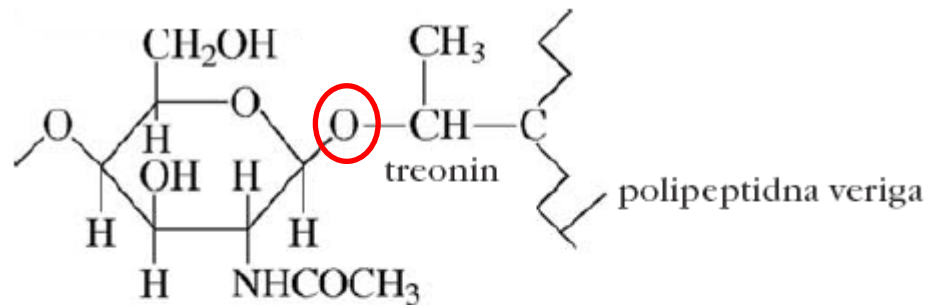

sialna kislina
(N-acetilnevraminat)

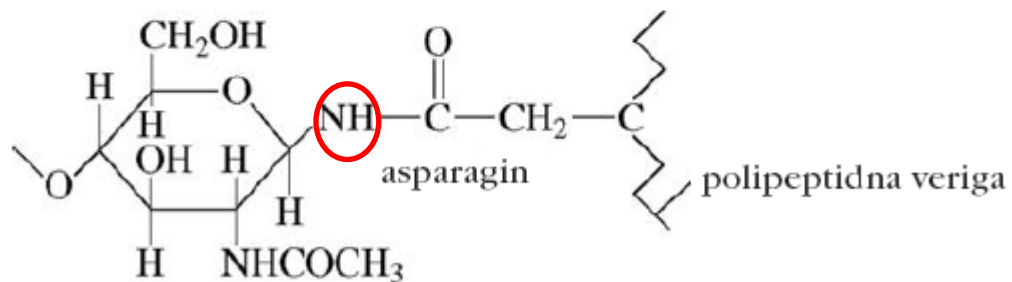

Glikokonjugati: glikoproteini

- Ogljikovi hidrati se vežejo preko dveh različnih vezi:
  - **O-glikozidna vez:** med **-OH** skupino **Ser** ali **Thr** proteina in prvem monosaharidom oligosahrida.
  - **N-glikozidna vez:** med **-NH₂** skupino **Asn** in prvim monosaharidom oligosahrida.

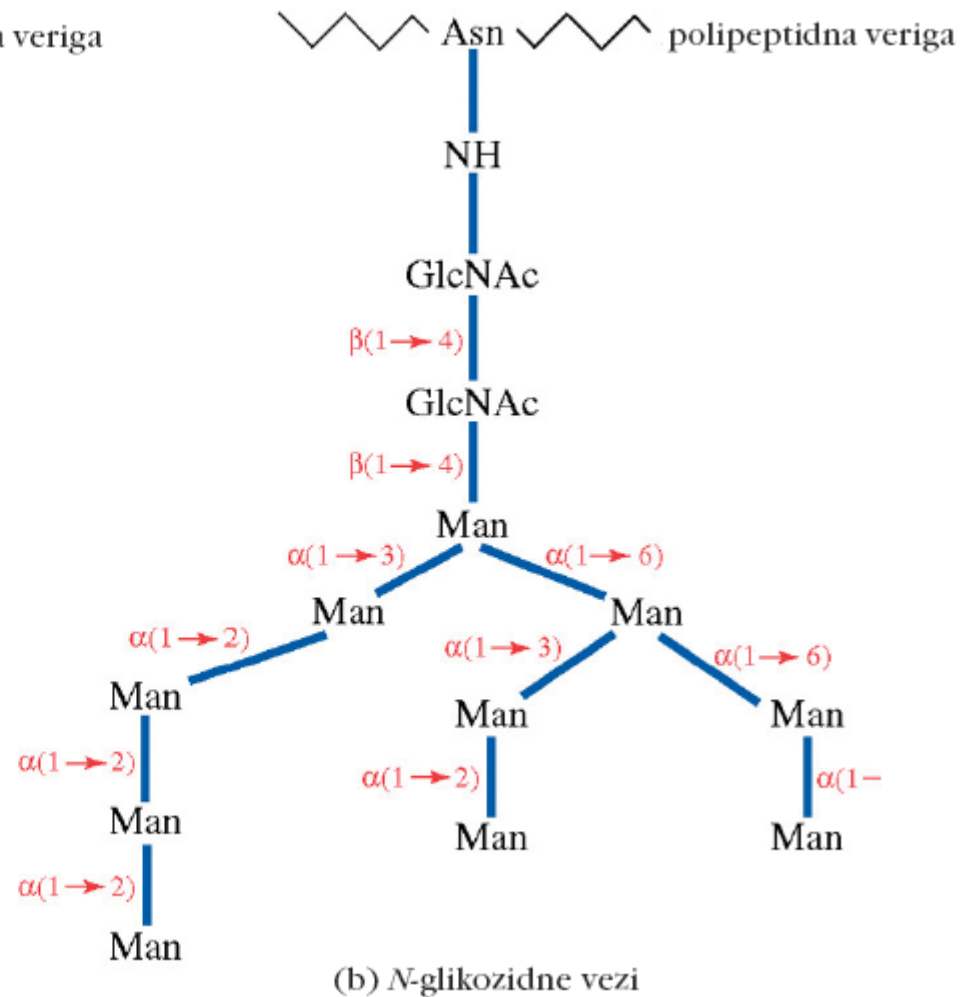
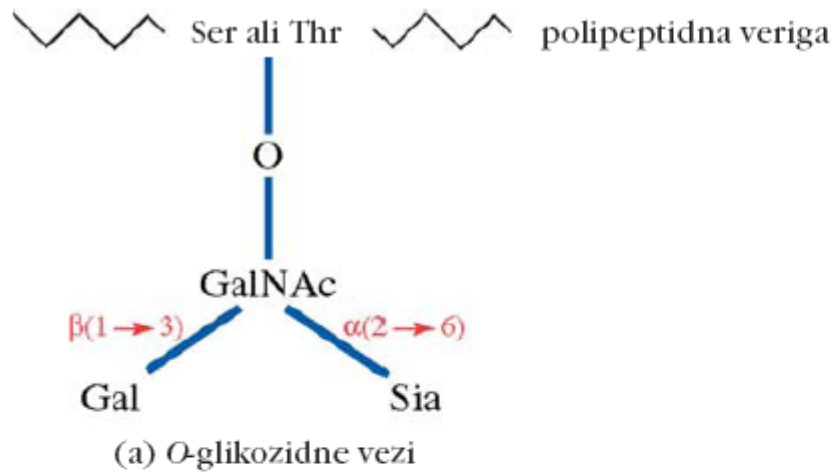

(a) *N*-acetilgalaktozamin

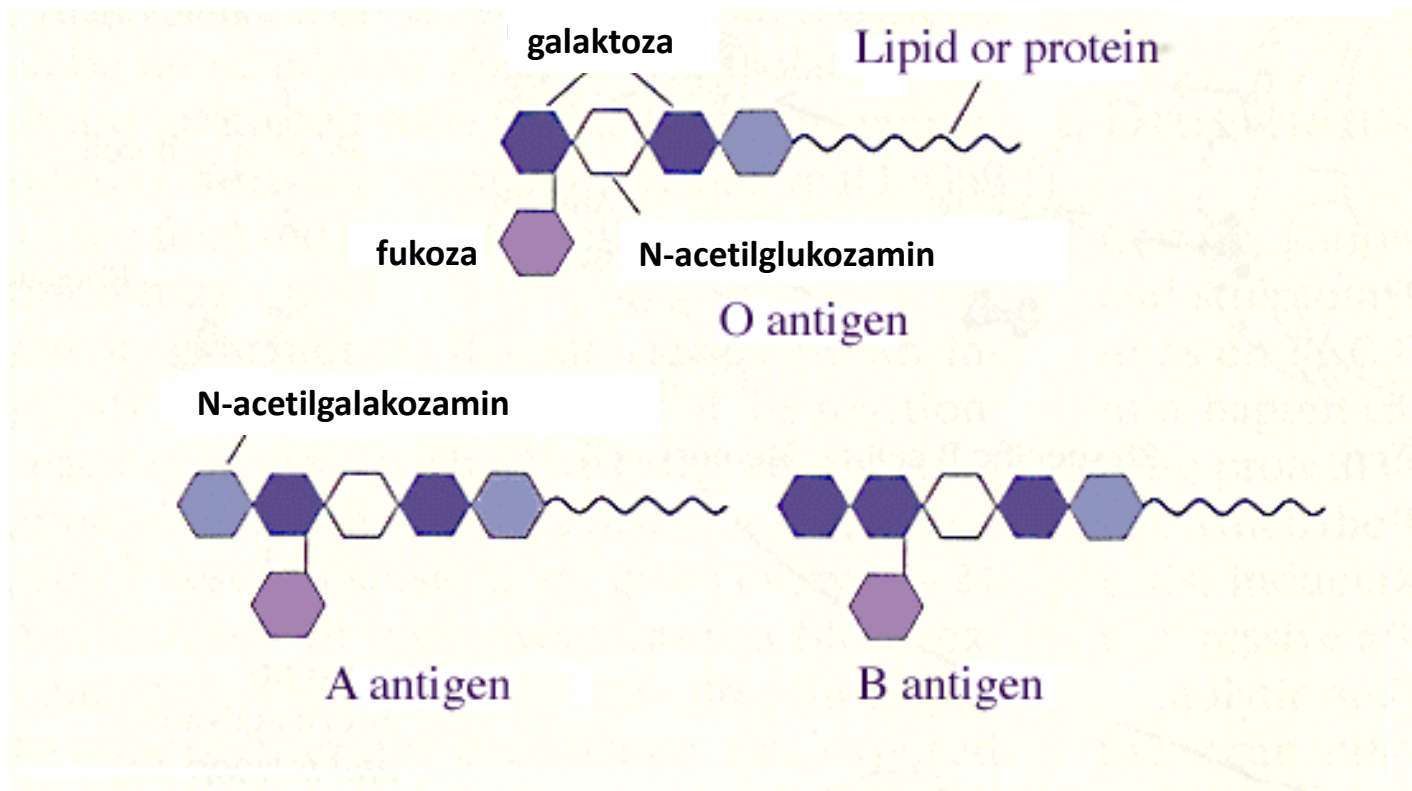
(b) *N*-acetilglukozamin

Primera oligosaharidov:

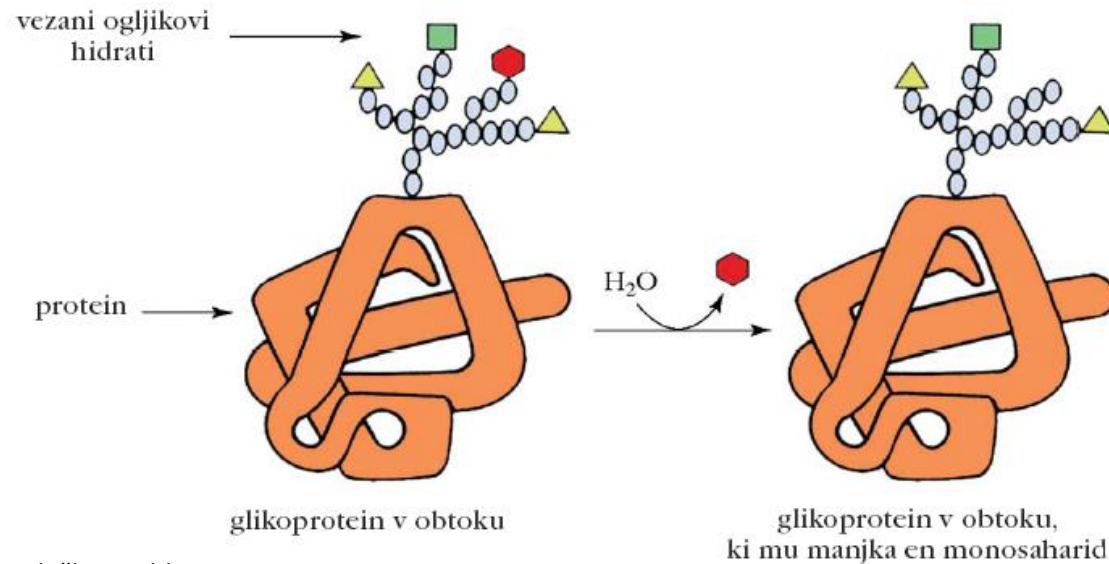
Glikokonjugati: glikoproteini

- Glikoproteini povečajo raznolikost med proteini – so **informacijsko bogati**.
- Pripeti so tudi na plazemsko membrano – markerji za identifikacijo specifičnih vrst celic (npr. markerji za krvne skupine ABO na membrani eritrocitov).

Glikokonjugati: glikoproteini

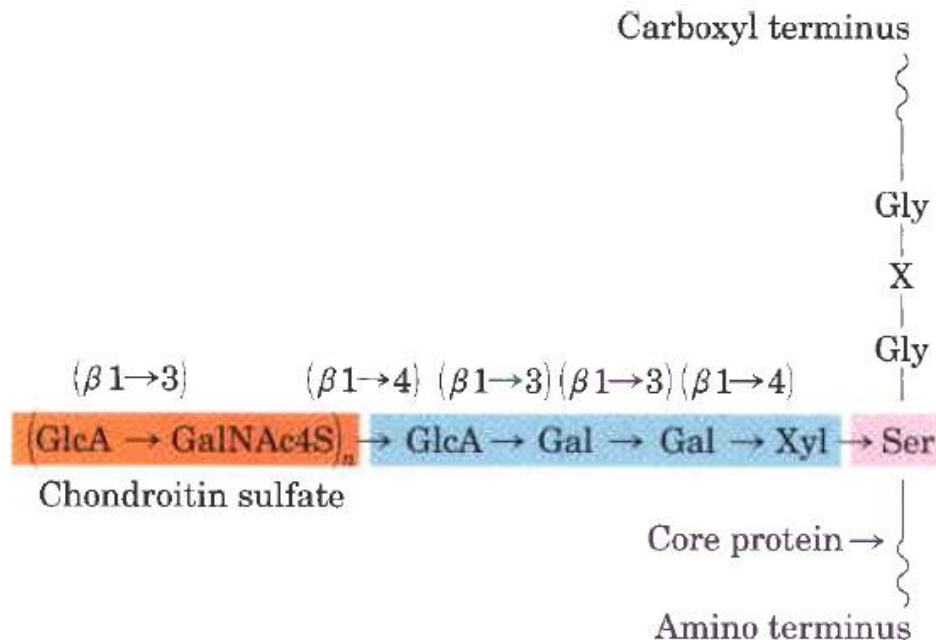
- Sodelujejo v mnogih bioloških procesih:
  - imunski odgovor,
  - prepoznavanje med celicami,
  - strjevanje krvi,
  - nastanek malignih celic (pomanjkanje glikoziltransferaze in sprememba ogljikovih hidratov na membranskih proteinih. Posledica: ni kontaktne inhibicije.),
  - označevanje staranja proteinov,
  - preživetje virusov v gostitelju.

Glikokonjugati: proteoglikani

- Se nahajajo na celični površini ali zunajceličnem matriksu. Na protein je kovalentno vezana ena ali več verig sulfatiranih glikozaminoglikanov (ponovitve disaharidov).
- Proteoglikani imajo raznolike vloge (organizacija tkiv, adhezija celic, uravnavajo aktivnost drugih proteinov ...).
- Na osrednji protein se veže vsaj ena veriga glikozaminoglikanov.

Identifikacija glikoproteinov

- S pomočjo proteinov **lektinov**.
- Z veliko afiniteto se reverzibilno vežejo na specifične monosaharide v glikoproteinih.
- Uporaba za karakterizacijo glikoproteinov, celičnih površin in tkiv.

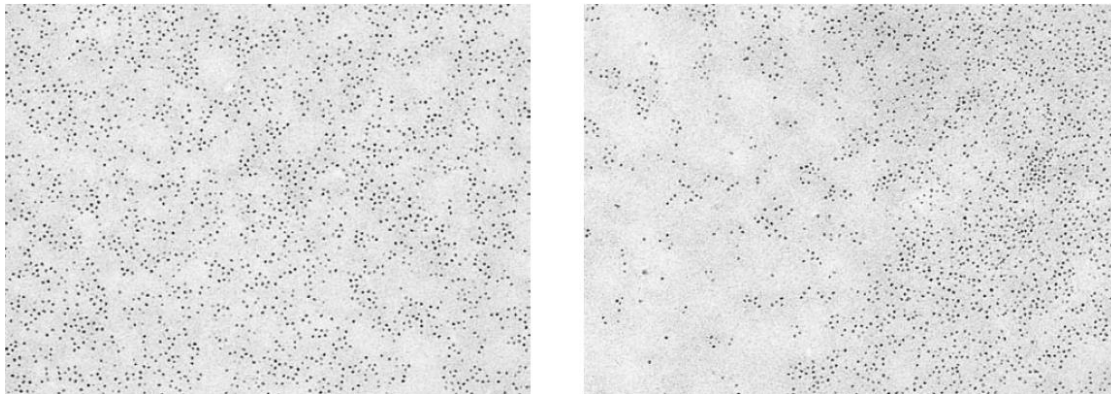

Fig. 11-36, Voet, 4ed, 2011

- **Glikomika**: opredelitev vseh sladkornih komponent na določeni celici z uporabo masne spektrometrije ali mikromrež.